

muştur. Bunda din-devlet ilişkilerinin sağlıklı ve uzlaşmacı bir zemine oturmuş olmasının rolü vardır. Yine İslâm dünyasında meydana gelen rejim değişiklikleri veya teşebbüsleri de bu ilgiyi canlı tutmakta önemli rol oynamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ali Fuad Başgöl, *Din ve Lâiklik*, İstanbul 1954; Çetin Özek, *Türkiye’de Lâiklik: Gelişim ve Koruyucu Ceza Hükümleri*, İstanbul 1962; D. Creelius, “The Course of Secularization in Modern Egypt”, *Islam and Development* (ed. J. L. Esposito), New York 1980, s. 49-70; P. B. Clarke, *West Africa and Islam*, London 1982, s. 249-254; J. L. Esposito, “Islam and Muslim Politics”, *Voices of Resurgent Islam* (ed. J. L. Esposito), New York 1983, s. 3-15; a.m.f., *The Islamic Threat: Myth or Reality?*, Oxford 1999; P. J. Vatikiotis, *Islam and the State*, London 1987, s. 72-83; I. M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge 1988, s. 718-742, 879-917; Azîz el-Azme, *el-İlmâniyye min man-zûrin muhtelif*, Beyrut 1992; Bihterin Dinçkol, *1982 Anayasası Çerçevesinde ve Anayasa Mahkemesi Kararlarında Laiklik*, İstanbul 1992; Fawzy Mansour, *The Arab World Nation State and Democracy*, London 1992; İhtar B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum “Laik” Devlet: Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı*, İstanbul 1993; Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset* (trc. Yavuz Alogan), İstanbul 1993, s. 132-136; J. O. Voll, *İslam: Süreklilik ve Değişim II* (trc. Cemil Aydın v.dğr.), İstanbul 1995, s. 61-63, 234, 237, 251; *Islamism and Secularism in North Africa* (ed. J. Ruedy), Washington 1996; R. Loimeier, “The Secular State and Islam in Senegal”, *Questioning the Secular State: The Worldwide Resurgence of Religion and Politics* (ed. D. Westerlund), London 1996, s. 183-197; Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, London 1998; R. W. Hefner, “Secularization and Citizenship in Muslim Indonesia”, *Religion, Modernity and Postmodernity* (ed. P. Heelas), Oxford 1998, s. 147-168; Mahmood Monshipouri, *Islamism, Secularism and Human Rights in the Middle East*, Boulder 1998; Sami Selçuk, *Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne*, Ankara 1998, s. 59-78; C. Steed – D. Westerlund, “Nigeria”, *Islam Outside the Arab World* (ed. D. Westerlund – I. Svanberg), Surrey 1999, s. 56-76; Azzam Tamimi, “The Origins of Arab Secularism”, *Islam and Secularism in the Middle East* (ed. J. L. Esposito – Azzam Tamimi), London 2000, s. 13-28; R. al-Gannuchi, “Secularism in the Arab Maghreb”, a.e., s. 97-123; Bülent Tanör – Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, İstanbul 2001, s. 85-96; M. Tamadonfar, “Islamism in Contemporary Arab Politics: Lessons in Authoritarianism and Democratization”, *Religion and Politics in Comparative Perspectives* (ed. T. G. Jelen – C. Wilcox), Cambridge 2002, s. 144-165; Akif Emre Öktem, *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Ankara 2002; *Dünyada Din-Devlet İlişkileri: Ülkeler Arası Karşılaştırmalar* (Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı), İstanbul 2002; Orhan Aldıkaçtı, “Atatürk İnkılaplarından Laiklik”, *İç Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XLV-XLVII/1-2, İstanbul 1982, s. 39-47; P. Salem, “The Rise and Fall of Secularism in the Arab World”, *Middle East Policy*, IV/4,

Oxford 1996, s. 147-160; Farooq Hassan, “Religious Liberty in Pakistan: Law, Reality and Perception”, *Brigham Young University Law Review*, II/2, Provo 2002, s. 283-299; Niyazi Öktem, “Religion in Turkey”, a.e., II/2, s. 371-403; Charles D. Smith, “Secularism”, *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), New York 1995, IV, 20-30.

TALİP KÜÇÜKCAN

LAKAP

(اللقب)

Bir kimseye asıl adından ayrı olarak sonradan takılan ikinci ad; şeref pâyesi; halife ve sultanların hâkimiyet alâmeti.

Arapça bir kelime olan lakabı (çoğulu elkâb) dilciler “nebez” ile açıklarlar. Nebez, “bir kimseye gizli kalmasını istediği bir ayıpla hitap etmek” anlamına gelir. Ancak sonradan aslında “sıfat, vasıf” demek olan, genellikle “kişinin severek aldığı, onu toplum içinde yücelten ad” anlamındaki na’t da lakap karşılığında kullanılmaya başlanmış (Kalkaşendî, V, 412), böylece lakap “övgü veya yergi ifade eden isim ve sıfat” mânası kazanmıştır. Câhiliye döneminde kişinin, adından başka sonradan toplumun verdiği bir de lakabı olur, onun fizik veya karakter yapısını yansıtan bu lakap bazan takdir, bazan tahkir ifade ederdi. Kur’an-ı Kerim’de inananların birbirlerini çirkin lakaplarla çağırmaları yasaklanmış ve bu davranışı tövbe edip vazgeçilmesi gereken fâsıklık kapsamında sayılmıştır (el-Hucurât 49/11). İslâm ahlâkına göre bir kişiye, aynı ismi taşıyan başka kişilerden ayırmak ve onun tanındığı özelliğini vurgulamak amacıyla lakap takmakta bir sakınca yoktur; meselâ Abdül-ganî b. Saîd’e cömertliğinden dolayı “âniyetü’l-ase” (bal kabı), Meymûn b. Eflah’a tarif maksadıyla “el-eşber” (uzun parmaklı) denilmiştir. Hz. Peygamber insanları lakap ve künyelerinin en sevimlisiyle çağırılmaktan hoşlanır (Taberânî, IV, 13), bunu bir müminin diğeri üzerindeki haklarından sayardı (Kurtubî, XVI, 330).

Kur’an’da geçen Zülkifl ve Zülkarneyn gibi bazı isimler aslında birer lakaptır. Ayrıca “Mesîh” (Âl-i İmrân 3/45; en-Nisâ 4/157, 171, 172; el-Mâide 5/17, 72, 75) Hz. İsrâ’nın, “Zünnûn” (el-Enbiyâ 21/87) Hz. Yûnus’un, “İsrâil” (Âl-i İmrân 3/93; Meryem 19/58) Hz. Ya’kûb’un lakabıdır. “Allah İbrâhîm’i dost edindi” meâlindeki âyetten (en-Nisâ 4/125) hareketle Hz. İbrâhîm’e “Halîlullah”; “Allah Mûsâ’ya hitap ederek konuştu” âyetinden (en-Nisâ 4/164) ha-

reketle Hz. Mûsâ’ya “Kefîmullah”; “... biz ona ruhumuzdan üfledik” (el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12) âyetlerinden hareketle Hz. İsrâ’ya “Rûhullah”; Allah’ın “ol” emriyle vücut bulduğu ve bu sebeple “O’nun kimesesi” olarak vasıflandırıldığı için (Âl-i İmrân 3/39, 45; en-Nisâ 4/171) yine Hz. İsrâ’ya “Kefîmetullah” denilmiştir. Resûl-i Ekrem’e ise gençlik çağında dürüstlüğünden, güvenilirliğinden dolayı kavmi tarafından “el-Emîn” lakabı takılmıştı; bi’setten sonra da kendisine Kur’an’daki birçok âyetin delâletiyle “en-nebiyyü’l-ümmî, hâtemü’n-nebiyyîn, hâtemü’l-enbiyâ, seyyidü’l-mürselîn” gibi lakaplar takılmıştır.

Resûlullah’ın ashâbı içinde Hz. Ebû Bekir “el-atîk, zü’l-hilâl, evvâh, es-siddîk, şeyhülislâm”; Hz. Ömer “el-fârûk” ve Hz. Ebû Bekir ile birlikte “şeyhayn”; Hz. Osman “zünnüreyn”; Hz. Ali “haydar, el-murtazâ, esedulâhi’l-gâlib, ebû türâb”; Hz. Hamza “esedullah” ve “seyyidüşşühedâ”; Hâlid b. Velîd “seyfullah”; Ca’fer b. Ebû Tâlib “tayyâr” ve “zü’l-cenâhain”; Huzeyme b. Sâbit “zü’ş-şehâdeteyn”; Esmâ binti Ebû Bekir “zâtünnitâkayn”; Hz. Âişe “ümmü’l-mü’minîn, es-siddîka / es-sâdîka” gibi bir kısmı Resûl-i Ekrem tarafından verilen lakaplar almışlardır. Tarihî seyyir içerisinde bazı lakaplar sadece Hz. Ali’nin soyuna hasredilmiştir ki bunların başında “seyyid” ve “şerîf” gelir (bk. ALİ EV-LÂDİ).

Câhiliye ve İslâm dönemlerinde şairlerin bir kısmı şiirlerinde kullandıkları ifadelerden mülhem lakaplar almışlardır. “Tarafe, mütelemmis, nâbiga, mümezzak, mülâibü’l-esinne, teebbata şerran” bunlardan bazılarıdır (Osman Muhammed Ali el-Abâdile, s. 5, 6, 7-8, 12, 14, 17). “Zibrikan” (hafif sakallı), “hebenneka” (kısa boylu) gibi bazı şairlere ise bu lakaplar fizikî özellikleriyle ilgili olarak takılmıştır.

Geleneğin yaygın olduğu kültürlerde çok defa lakap ismin yerini alır; hatta isimler unutulup üzerlerinde ihtilâf edilir. İslâm tarihinde bunun örneklerine sık sık rastlanmaktadır. “Eşec” (el-Abdî) (yara izli), “Ahnef” (b. Kays) (çarpık bacaklı), “A’rec” (topal, aksak), “A’meş” (bulanık gören), “Tâvûs” (b. Keysân) (erkek güzeli), “Sefîne” (gemi, bir seferde çok yük taşıdığı için bu lakap verilmiştir) bunlardan bazılarıdır. İslâm âlimlerinden Seâlibî, Sa’leb, Sa’lebî, İmâmü’l-haremeyn, Sibeveyhi, Câhiz, Müberred gibi pek çoğu isimleri bilindiği halde lakaplarıyla meşhur olmuştur.

Hadiste, özellikle ricâl ilminde lakap bilgisinin büyük önemi vardır. Hadis âlimleri râvilerin tanınması, bilhassa isim ve künyelerinde benzerlik olanların birbirine karıştırılmaması için lakap bilgisine önem vermişlerdir; İbnü's-Salâh bunu bir muhaddisin bilmesi gereken konular arasında sayar (*Muḥaddime*, s. 204 vd.). "A'meş", "ecla" (dişlek), "akra" (kel), "a'ver" (tekgöz), "ahvel" (şaşı), "tavîl" (uzun), "kasîr" (kısa) gibi fizikî kusurlara dayanan sıfatlar lakap olarak çokça kullanılmış ve bu durum genellikle kötü lakap sayılmayıp cerh gibi zaruretten dolayı câiz görülmüştür. Râviler arasında sadece lakaplarıyla tanınanlar oldukça fazladır. Bazı lakapların hangi sebeplerle alındığının bilinmemesi sahipleri hakkında yanılmalara sebep olmuştur. Abdullah b. Muhammed ed-Daîf'in (zayıf) lakabı rivayette değil vücutça zayıflığından dolayı takılmıştır; bunu bilmeyen bazı kimseler onun zayıf bir râvi olduğuna hükmetmişlerdir. Muâviye b. Abdülkerîm ed-Dâl'e de itikadî açıdan dalâlete düştüğü için değil Mekke'ye giderken yolunu şaşıracağı için bu lakap verilmiştir. Bir kimsenin bazan adı, bazan lakabıyla anılması da iki ayrı kişiden söz edildiği yanlışını doğurmuştur. Çok kullanılan lakapların sahipleri birbirlerinden ancak isim, künye veya eserleriyle ayırt edilebilmişlerdir. Lakap hakkında Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Faradî, Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebü Bekîr Ahmed b. Abdurrahman eş-Şîrâzî, İbnü'l-Felekî, İbn Hacer el-Askalânî, Şeyh Abbas el-Kummî ve Süyûtî gibi âlimler müstakil eserler yazmışlardır (Kettânî, s. 244-245).

Türkler'de lakap takmak eski bir gelenektir. Kâşgarlı Mahmud bunun için "at atmak" tabirinin kullanıldığını söyler (*Dîvânü Lugâti't-Türk*, III, 250). Türkler'de çocuk belli bir yaşa gelip bir kahramanlık gösterdikçe ad (lakap) verilmezdi. Tirse Han'ın oğlu bir boğayı altedip boynunu kestiği için Buğaç, Büre Bey'in oğlu yol kesenlerle savaşıp tüccarların malını onlardan kurtardığı için Bamsı Beyrek adını almıştır (Gökyay, s. 7, 34, 60). Orta Asya eski Türk devletlerinde ad yanında lakap geleneği de vardı. Bunlarda özellikle "kara" kelimesinin lakap olarak yaygınlık kazandığı dikkati çeker. Meselâ Karaton, 410'da Hun İmparatorluğu'nun başına geçen hükümdarın asıl adı değil lakabıydı (kara + ton = "siyah renkli elbise", Pritsak, s. 259).

Abbâsîler'den itibaren halifelerin tahta-Batı dillerinde "taht adı" (throne name)

denilen- birer resmî lakapla çıktıkları görüldü. İlk defa Hulefâ-yi Râsîdîn döneminde Hz. Ömer'in kullandığı "emîrül-mü'mînîn" unvanıyla birlikte alınan veya halife tahta çıkarılan kişilerce verilen bu resmî lakap önceleri "seffâh, mansûr, mehdî, hâdî, reşîd, me'mûn" sıfatlarından oluşmuştu. Yedinci halife Ebü İshak Muhammed'in "Mu'tasım-Billâh"ı tercih etmesiyle lafza-i celâli hale dönüştü ve gelecekleşerek Mısır Abbâsîleri'nin sonuncusu olan Mütevekkil-Alellah Muhammed'e kadar devam etti. Abbâsî halifelerinin meşhur oldukları, asıl adlarının yerini tutan bu resmî lakapların benzerleri (listesi için bk. *DîA*, I, 37, 38) Batı İslâm dünyasında Fâtımî ve Endülüs Emevî halifeleriyle hilâfet iddiasında bulunan Murâbitler, Muvahhidler, Hafsîler gibi çeşitli devletlerin hükümdarları tarafından emîrül-mü'mînîn unvanıyla birlikte ve aynı kalıplar içerisinde kullanılmışlardır (meselâ ilk Fâtımî Halifesi İmam Ubeydullah "Mehdî-Lidînillâh", ilk Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman "Nâsır-Lidînillâh" lakaplarını almışlardır; bk. EMİRÜ'L-MÜ'MİNİN; HİLÂFET). Hilâfet iddiasında bulunmayan Eyyübî ve Memlûk sultanları da "el-melikü'n-nâsır, el-melikü'l-azîz, el-melikü'z-zâhir, el-melikü's-saîd" gibi "melik" kelimesiyle başlayan lakapları benimsemişlerdir. Doğu İslâm dünyasında hilâfet iddia etmeyen ve Abbâsî halifesini (Bağdat, Mısır) metbû tanıyan hükümdarlar tahta çıktıklarında halifeden saltanatlarının tasdikini ve birer şeref pâyesi veya unvanı olarak kendilerine uygun gördüğü lakapları vermesini istemişlerdir. Meselâ Büveyhîler "imâdû'd-devle, izzû'd-devle, adudû'd-devle", Delhi sultanları "muzaffer, mansûr, mücâhid" gibi lakaplar almışlardır. Bu arada halifenin verdiği lakabı kendi konumuna, güç ve kuvvetine göre az bulup itiraz eden hükümdarlar da çıkmıştır. Mahmûd-ı Gaznevî tahta geçip "sultan" unvanını kullanmaya başladığında talebi üzerine Halife Kâdir-Billâh'ın tevcih ettiği "yemînü'd-devle" lakabını, çok geniş bir alanda hâkimiyet kurmuş olmasından dolayı yeterli bulmayarak yükseltmesini istemiş ve önceki ilâveten "emînü'l-mille" lakabını da almıştır (Nizâmülmülk, s. 202). Halifeler sadece sultanlara değil veliaht ilân edilen şehzadelere, İslâm dünyasını sevindiren büyük zaferleri dolayısıyla kumandanlara ve önemli devlet erkânına da çeşitli lakaplar tevcih ederlerdi. Meselâ Irak amidi Ebü'l-Hasan Ali b. İshâ'ya "şeyhü'd-devle" ve "sikatü'l-hazretayn", Selçuklu Veziri Nizâ-

mülmülk'e daha önce verilen bu lakabına ilâveten "kıvâmü'd-dîn ve'd-devle, radiyyü emîri'l-mü'mînîn" lakapları verilmişti. Aynı şekilde sultanlar da veliaht şehzadelere ve devlet adamlarına uygun gördükleri lakapları tevcih ederlerdi. Lakap verme sırasında büyük törenler yapılırdı.

Nizâmülmülk *Siyâsetnâme* adlı eserinde lakapların önemine işaretler, "Lakap onu taşıyan kişiye uygun olmalıdır" der ve çoğalmalarıyla değerlerinin azalacağını, itibarlarının kalmayacağını belirterek halife ve sultanların bu konuda hassas davranmalarını tavsiye eder. Ayrıca lakaplar ve bunların düzenlenmesi hakkında geniş bilgiler verir (s. 192-204).

İslâm âlimleri aşırı övgü ve kendini teziğe anlamı taşıyan, kişinin kibir ve gururuna sebep olan lakapların kullanılmasını mekruh saymışlardır (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 94-95; İbnü'l-Hac el-Abderî, I, 117 vd.; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, X, 468). Câhiliye dönemi Araplar'ında fizikî özelliklerine göre hayvanlara da ad vermek veya lakap takmak bir gelenektir. Bu gelenek Hz. Peygamber'in devesi Kasvâ (kulağı yarık) örneğinde olduğu gibi İslâmî dönemde de câiz görülmüştür.

İslâm tarihinde kişileri harekete geçirmesi bakımından önemli bir yeri bulunan, halife ve sultanların devlet adamlarına şeref pâyesi niteliğinde resmî lakap tevcih etmeleri zamanla -Nizâmülmülk'ün de dikkat çektiği gibi- aşırı derecede artarak değerinden çok şey kaybetmiş, modern çağda ise demokratik ülkelerde uygulamadan kalkmıştır. Ancak hâkimiyeti uhdesinde bulunduran millet meclisleri gerek gördüklerinde bu geleneği canlandırmaktadırlar. Meselâ yalnız Türkiye'yi değil bütün İslâm âlemini, özellikle Hint müslümanlarını çok sevindiren Sakarya zafarından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi, başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya "gazi" resmî lakabını ve "müşir" rütbesini vermiş, daha sonra bunu örnek alan Pakistan Parlamentosu da Muhammed Ali Cinnah'a "kâid-i a'zam" (ulu önder) ve Liyâkat Ali Han'a da "kâid-i millet" lakaplarını vermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dîvânü Lugâti't-Türk Tercümesi, III, 250; *Müsned*, IV, 69; V, 380; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, XXVI, 132-133; a.m.f., *Târîh* (Ebü'l-Fazl), V, 223; ayrıca bk. İndeks; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi), Musul-Kahire 1405/1984, IV, 13; İbnü'l-Faradî, *Kitâbü'l-Elkâb* (nşr. M. Zeynü'hum M. Azb), Beyrut 1992, s. 10; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), s. 192-204; *Mücmelü't-tevârih ve'l-kıssaş* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1318 hş., s. 416-

430; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 284; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü's-Salâh, *Muḥaddimetü İbni's-Şalâh* (nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ), Dimaşk 1984, s. 204 vd.; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVI, 330; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf* (nşr. Semîr ed-Dürübî), Kerek 1413/1992; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tuḥfetü'l-mevdûd bi-ahkâmi'l-mevlûd*, Beyrut 1403/1983, s. 94-95; İbnü'l-Hac el-Abderî, *el-Medḥal*, Kahire 1401/1981, I, 117-124; İbn Haldûn, *Mukaddîme* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 609 vd.; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ* (Şemseddin), V, 412 vd., 447 vd.; VI, 3 vd.; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Hatîb), X, 468, 469; a.m.f., *Nüzhetu'l-elbâb fi'l-elkâb* (nşr. Abdülazîz b. Muhammed b. Sâlih es-Sedîdî), Riyad 1409/1989, I, 52, 74, 75, 93, 99, 143; II, 29, 221; Muhammed b. Müeyyed el-Bağdâdî, *et-Teveessül ile't-teressül* (nşr. Ahmed Behmenyâr), Tahran 1315 hş.; Müntecebüddin Bedî, *'Atebetü'l-ketebe* (nşr. Muhammed Kazvî-nî - Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş.; O. Pritsak, "Qara Studie zur türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-55, s. 259; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Kor-kud'un Kitabı*, İstanbul 1973, s. 7, 34, 60; Saîd Seyyid Ubâde, *Edebü't-tesmiye fi'l-beyânî'n-nebevî*, [başlık yerli yok] 1983 (Dâru Mîsr), s. 100-110; Hasan el-Bâşâ, *el-Elkâbü'l-İslâmiyye fi't-târîh ve'l-veşâ'ik ve'l-âşâr*, Kahire 1989, s. 12, 16, 32, 36-37, 59, 63, 214; İsmail Yiğit, *Siyâsî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, s. 81-82; Osman Muhammed Ali el-Abâdile, *Elkâbü's-şu'arâ' beyne'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Kahire 1412/1991, s. 5, 6, 7-8, 12, 14, 17; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimlerî Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 72, 73, 74; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 244-245; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995, s. 499-500; Kuteybe eş-Şihâbî, *Mu'cemü elkâbi erbâbi's-sultân fi'd-düveli'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1995, s. 15, 16-17, 117-122; Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilâtı*, Ankara 2002, s. 114-129; S. D. Goitein, "Nicknames as Family Names", *JAOS*, XC/4 (1970), s. 517 vd.; C. E. Bosworth, "Lakab", *El²* (İng.), V, 618-631; D. S. Margoliouth, "Names (Arabic)", *ERE*, IX, 136-140; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, I, 37, 38.

NEBİ BOZKURT

Osmanlılar'da Lakap. Osmanlı padişahlarına ait lakapların bir kısmı kendi dönemlerinde verilip resmî literatürde yer alırken bir kısmı da çok sonra ayırt edici vasıflarına göre takılmıştır. I. Murad için "Hudâvendigâr", I. Bayezid için "Yıldırım", II. Bayezid için "Veli" ve "Sofu", I. Selim için "Yavuz" lakapları ya kendi dönemlerinde yahut hemen sonra ortaya çıkmıştır. II. Mehmed'in "Fâtiḥ", I. Süleyman için kullanılan "Kanûnî", II. Selim'in "Sarı" ve IV. Mehmed'in "Avcı" lakapları daha sonraki asırlarda ve özellikle XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaygınlık kazanmıştır. Yalnız I. Süleyman için "Muhteşem" lakabı da-

ha kendi döneminde Avrupa literatüründe yer etmiştir.

Osmanlı bürokrasisinde seyfiye, ilmiye ve kalemiye mesleklerinin teşekkül ile birlikte meslek mensupları çeşitli özelliklerini yansıtan lakaplarla tanınmışlardır. Bilhassa kâtip zümreleri arasında aynı adı taşıyan birkaç kişiyi birbirinden ayırt edebilmek için kendilerinin birtakım resmî rumuzlarla anıldığı ve bunlardan bazılarının asıl adın kısaltması olduğu, daha sonra lakap haline dönüştüğü dikkati çekmektedir. Meselâ Ayn Ali Efendi, Lâm Ali Çelebi, Dâl Mehmed Çelebi gibi örnekler yanında Feridun (Ahmed), Âlî (Gelibolu Mustafa ve Mehmed Emin Âlî Paşa), İzzî (Süleyman), Subhî (Mehmed), Râgıb (Mehmed), Cevdet (Ahmed) gibi tanınmış şahsiyetlerin lakapları zamanla âdeta kendi asıl adlarının yerini almıştır. Osmanlılar'da mesleklerin babadan oğula geçmesi gelenek olduğundan bir iki nesilden itibaren lakapların sonuna "... zâdeler" veya "... oğulları" eklenmeye başlanmıştır.

Başta vezîriâzam olmak üzere Osmanlı devlet erkânının hemen her birinin bir lakabı bulunmaktadır (Sokullu, Pîrî, Kuyucu, Lala, Köprülü, Topal, Melek, Zurnazen, Boynueğri, Elmas, Arabacı, Sarmeli vb.; bunlar için bk. Danişmend, V, 7-108). Osmanlı bürokrasisinde özellikle defterdarlara verilen "Mezbele-turpu" Mahmud Efendi, "Yahni-kapan" Abdürrahim Efendi, "Gizli-sıtma" Hacı İbrâhim Efendi, "Ekin-iti" Seyyid Feyzullah Efendi, "Sopasalan" Kâmil Ahmed Efendi gibi lakapların her birinin verilmiş hikâyesi bulunmaktadır (a.g.e., V, 307-310).

Osmanlı ulemâsının genel olarak lakaplarına bakıldığında Fenârîzâde, Çivizâde, Dürrîzâde, Arapzâde gibi aileye nisbetlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Osmanlı döneminde kaleme alınmış bazı tabakat kitaplarında ulemâ biyografileri yazılırken isim tertibinde farklı kullanışlara yer verilmiş, Atâî biyografi bendlerinde ismi öne alırken Şeyhî özellikle lakabı ön plana çıkarmıştır. Burada ulemânın lakapları kaydedilirken çoğunun mensup olduğu şehre göre anıldığı dikkati çeker. Bu dönemde devlet erkânının lakapların doğum yerine, aile mesleğine veya sanat alışkanlığına göre verildiği görülmektedir.

Osmanlı geleneğinde özellikle ilmiye mesleğinde belli başlı isimlere ait yaygın olarak kullanılan lakaplar vardır. Ahmed'in "Şemseddin", Ali'nin "Alâeddin", Hüseyin'in "Hüsameddin", Mahmud'un

"Bedreddin", Mustafa'nın "Muslihuddin", Yûsuf'un "Sinâneddin" veya "Ziyâeddin", İbrâhim'in "Tâceddin", İlyas'ın "Fahreddin" veya "Şücâuddin" ile kullanılması yaygındır (Özergin, XII/249 [1970], s. 5584). Lakaplar, coğrafyanın veya ortamın değişmesiyle Türkçe'den Arapça ve Farsça'ya da dönüşebiliyordu. Konya'da "Kemikoğulları" ailesinin Şam'a yerleşince aynı anlama gelen "Azrmâdeler" diye meşhur olduğu bilinmektedir.

Anadolu'da ailelerin sülâle veya soy adı olarak mutlaka bir lakabı vardı. Ancak bu lakap çekirdek aileye değil birbiriyle akrabalık bağı olan bir sülâleye aitti. Bu sebeple Anadolu kasaba ve şehirlerinde hemen herkes birbirini lakabından tanırdı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ve soyadı kanununun kabulünün (1934) ardından uzun süre devam eden bu gelenek son otuz-kırk yılda yaşanan yoğun göç olgusu ile giderek kaybolmuştur. Diğer taraftan bugün olan bazı lakaplar aynen veya bazı değişikliklerle soyadı olarak da alınmıştır.

Ortaçağ İslâm ve Türk şehirlerinin tarihî, fizikî ve toplumsal özelliklerine göre birer sıfatla anılması yaygın bir gelenektir. Mekke-i Mükerrreme, Medîne-i Münevvere, Kudüs-i şerif gibi kutsal şehirlere ait özel sıfatlar dışında diğerlerinde "dâr" ile başlayıp Arapça bir terkip halinde "dârülcelâl" (Erzurum), "dârülemân" (İsfahan, Tercan), "dârülfahr" (Diyarbakir), "dârülfeth, dârülmülk" (Kayseri ve Konya), "dârülfeyz" (Harput), "dârülüz" (Amasya), "dârünnasr" (Erzincan), "medînetüsselâm" ve "dârüsselâm" (Bağdat), "dârüssugr" (Antakya) vb. nitelemelere de rastlanır (TA, XII, 317-328).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, bk. Fihrist; Şeyhî, *Vekâiyü'l-fuzalâ*, tür.yer.; Danişmend, *Kronoloji²*, V, 7-108, 307-310; O. Pritsak, "Qara Studie zur türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-55, s. 259; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988; Mehmet İpşirli, "İlmiye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan - 2 Mayıs 1986, Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 177-200; M. Kemal Özergin, "Türklerde Lâkab Alma Adetlerine Dair", *TFA*, XII/249 (1970), s. 5583-5584; Erol Özbilgen, "İslâm Kültüründe İsim Müessesesi", *İlim ve Sanat*, II/10, İstanbul 1986, s. 73-84; Feridun M. Emecen, "Ali'nin 'Ayn'ı: XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtip Rumuzları", *TD*, sy. 35 (1994), s. 131-149; H. Busse, "İzz al-Dawla", *El²* (İng.), IV, 293-294; a.m.f., "İzz al-Din", a.e., IV, 294-295; C. E. Bosworth, "Laḳab", a.e., V, 630-631; TA, XII, 317-328.

MEHMET İPŞİRLİ